

Andrei PROHIN

Doctor în istorie, secretar științific, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală. Domenii de preocupare: cultura tradițională românească, spiritualitatea medievală, bizantinologia, gândirea istorică. A publicat studii, recenzii și articole de popularizare în reviste din Republica Moldova, România și Bulgaria.

„CÂND ADAM SĂPA ȘI EVA TORCEA...”

MUNCA PRIMILOR OAMENI ÎN IMAGINARUL MEDIEVAL

Viziunile asupra muncii constituie o temă majoră în cercetările asupra imaginarii Evului Mediu. În mai multe dicționare de civilizație medievală întâlnim articole de sinteză privind semnificațiile muncii [1-3]. Acestui subiect i-au fost consacrate, în istoriografia occidentală, colocvii, culegeri de studii și monografii [4-5]. Jacques Le Goff, renumit specialist în imaginarul medieval, scria că „atitudinile față de muncă și de timp sunt aspecte esențiale ale structurilor și ale funcționării societăților [...] studierea lor constituie un mijloc privilegiat pentru a înțelege istoria acestor societăți” [6, p. 43]. Valorificând izvoare literare și iconografice, analizând evoluțiile social-economice din Occident, J. Le Goff conchide că munca, în calitate de noțiune și practică, reprezintă una din creațiile epocii medievale, fiind transmisă apoi modernității [1, p. 515]. Pornind de la investigațiile celebrului istoric francez și ale altor exegeți în domeniu, ne propunem în continuare să ana-

lizăm un motiv recurent în cultura medievală – îndeletnicirile lui Adam și Eva, după izgonirea din Paradis. Din modalitățile de tratare a motivului menționat, în artele plastice și în literatură, încercăm să descifrăm câteva dintre semnificațiile atribuite activităților de muncă. Ne mai propunem să investigăm în ce măsură valorizările muncii din Occidentul medieval cunosc paralele în Țările Române.

Începuturile muncii în Biblie și în teologia medievală

Potrivit Sfintei Scripturi, munca i-a fost rânduită omului încă din Rai. La începutul *Cărții Facerii* citim că Dumnezeu l-a așezat pe Adam „în rai, ca să-l lucreze și să-l păzească” (*Facerea* 2:15) [7]. Nu se precizează ocupația concretă a lui Adam, dar putem presupune că era prelucrarea pământului. Aceasta reiese din observația că, până la apariția ființei umane, „pe pământ încă nu era nici un copăcel, și nici o buruiană încă nu odrăslise, pentru că

Domnul Dumnezeu nu trimisese încă ploaie pe pământ și încă *nu era om ca să lucreze pământul*” (*Facerea 2:5*) (subl. ns.). Aceeași ocupație este vizată în episodul izgonirii primilor oameni din Eden. Pentru că Adam și Eva au gustat din pomul cunoștinței binelui și a răului, Creatorul îl pedepsește pe bărbat astfel: „blestemat va fi pământul din pricina ta. În dureri te vei hrăni din el în toate zilele vieții tale! Spini și pălămidă îți va rodi, și tu cu iarba câmpului te vei hrăni. Întru sudoarea feței tale îți vei mânca pâinea” (*Facerea 3:17-19*). Un indiciu suplimentar că Adam practica agricultura aflăm ceva mai jos: „Domnul Dumnezeu l-a scos din raiul Edenului, ca să lucreze pământul din care fusese luat” (*Facerea 3:23*). Prelucrarea pământului e astfel prezentată drept cea mai veche îndeletnicire umană, iar chinurile și lipsurile pe care le îndură agricultorul constituie o consecință a izgonirii din Paradis.

Deși nu e singura referință biblică la muncă, episodul pedepsei pentru păcatul primordial a fost cel mai frecvent comentat de autorii medievali, influențându-le viziunile asupra muncii. Obligația de a-ți câștiga existența prin efort fizic, prin trudă istovitoare era considerată o pedeapsă pentru neascultarea lui Adam și Eva [6, p. 187]. O mărturie elocventă a acestei atitudini e faptul că, în mai multe limbi europene, munca era denumită prin lexeme care semnificau suferință, tortură (bunăoară, de la cuvântul latin *labor* „muncă, efort; chin, suferință” au provenit în franceză *labour* „arat”, în engleză *labour* „muncă, efort” [8, p. 244] etc.). Fenomenul e valabil și pentru limba română veche, în care substantivul *muncă* (provenit din slavonescul *monka*

„supliciu, martiriu”) semnifica, inițial, „tortură, chinuri pentru osândiți” (a se vedea expresia *muncile iadului*) [9, p. 311]. Concomitent, mai mulți teologi creștini credeau că suferințele pe care le implică munca sunt o formă de pocăință, prin care omul se poate apropia de Împărăția Cerurilor. Sf. Toma d’Aquino (1225–1274), unul dintre autorii care au dezvoltat atare concepții, aprecia munca drept un remediu contra lenei (izvorul altor răutăți), un mijloc de existență, de înfrânare a patimilor trupești, precum și o sursă de bunuri materiale din care se pot împărți milostenii [10, p. 98]. Nu numai cărturarii, dar și țărani medievali apreciau necesitatea muncii din perspectivă spirituală. Iată câteva mărturii culese de la sătenii din Montailou (Franța), între anii 1318–1325: „Muncim, ne dăm osteneala, nu din pricina sărăciei de care eventual suferim, ci ca să ne mântuim sufletele”; „Fiul lui Dumnezeu a spus că omul trebuie să trăiască din sudoarea frunții lui” [11, p. 330]. Firește, interpretările citate nu cuprind diversitatea și complexitatea atitudinilor față de muncă, în Europa medievală. Ele însă ilustrează importanța relatării din *Cartea Facerii*, despre muncile îndeplinite de Adam și Eva, care a stimulat reflecția despre rostul muncii în existența umană.

Munca protopărinților în iconografie

Valorizarea muncii, în conștiința medievală, mai poate fi studiată pornind de la particularitățile de reprezentare a îndeletnicirilor primilor oameni în artele plastice. Cele mai vechi imagini ale temei respective le întâlnim în sec. III–IV d.Hr., în picturile catacombelor și pe unele sarcofage. Astfel, sarcofagul

de marmură al lui Junius Bassus, prefect al Romei, decedat în anul 359, e împodobit cu sculpturi inspirate din Vechiul și din Noul Testament. În unul dintre episoade îi vedem pe Adam și Eva lângă pomul cunoștinței, în jurul tulpinii căruia e încolăcit un șarpe. La dreapta lui Adam se află un snop de spice, iar în stânga Evei – un miel. În opinia unor specialiști, cele două atribute – spicele și mielul – constituie o aluzie la ocupațiile protopărinților după izgonirea din Rai – agricultura și păstoritul [12, p. 283; 13, p. 510; 3, p. 883]. Imagini asemănătoare întâlnim și în alte cicluri de sculpturi – pe „Sarcofagul Dogmatic”, sarcofagul Adelfia ș. a. Este semnificativ că, în unele scene, Hristos (înfățișat ca un bărbat tânăr) îi întinde lui Adam snopul, iar Evei – mielul (Fig. 1) [13, p. 510; 14]. Gestul ne sugerează că Dumnezeu le-a hărăzit să practice ocupațiile respective.

În sculpturile și vitraliile mai multor biserici occidentale, viața lui Adam și Eva se regăsește în ciclurile de scene ce ilustrează Facerea lumii. Unul dintre cele mai ample cicluri de acest gen, realizat în mozaic, se află în Catedrala *Nașterea Fecioarei Maria* din Monreale (Italia), mozaicul datând de la sfârșitul secolului al XII-lea – prima jumătate a seco-

lului al XIII-lea. În scena ce urmează izgonirii din Paradis, Adam prășește, iar Eva e așezată pe o moviliță, cu un fus în mână (Fig. 2). Fețele triste ale celor două personaje sugerează regretul pentru Paradisul pierdut, precum și povara muncii pământești. O altă scenă cu același subiect întâlnim pe unul din vitraliile Catedralei din Chartres (Franța), una din capodoperele goticului, construită între anii 1194–1220. Aici, Adam sapă cu hârlețul, iar Eva toarce un caier de lână, înfășurat pe furcă. Într-o imagine alăturată, Iisus Hristos are degetul arătător de la mâna dreaptă îndreptat spre strămoșii omenirii. Autorii vitraliului par a sugera că Domnul le poruncește să muncească ori chiar îi instruiește cum să muncească (unii autori intitulează panoul respectiv al vitraliului: „Dumnezeu îi învață pe Adam și Eva cum să trăiască în sălbăticie” [15]). Am putea aduce numeroase alte exemple din arta medievală occidentală (sculpturi, basoreliefuri, mozaicuri, tablouri, miniaturi), în care Adam e înfățișat lucrând pământul (cu sapa ori hârlețul), pe când Eva toarce și/ sau ține în brațe un copilaș [13, p. 513-514, 517-518; 14; 16, p. 24-25; 17, p. 162-164]. Toate denotă că, în imaginarul vremii, relatarea biblică despre ocupațiile lui Adam și Eva a fost completată

Fig. 1. Sarcofagul Dogmatic (c. 320–350). Foto: Richard și Claire Stracke [14].

Fig. 2. Mozaic din Catedrala din Monreale.
Foto: R. Stracke [14].

cu noi amănunte. Acestea din urmă relevă valențe atribuite muncii primilor oameni, precum și muncii în general.

Dintre reprezentările muncii lui Adam și Eva, ne vom opri la câteva miniaturi care evocă originea uneltelor de muncă utilizate de protopărinți. Una dintre ele se află în *Psaltirea Carrow* (Anglia, c. 1240–1260) – un ceaslov de la abația omonimă (comitatul Norfolk). Într-o miniatură a *Psaltirii*, un înger din cer îi transmite lui Adam hârlețul, iar Evei – furca de tors (Fig. 3). Pe lângă faptul că evocă ocupațiile protopărinților (lucrul pământului, respectiv, torsul), din imagine mai desprindem ideea că aceste unelte, precum și muncile pe care le implică, au o proveniență divină. O altă miniatură, din *Psaltirea regelui Ludovic IX cel Sfânt* (Anglia, c. 1190, exemplarul păstrat la Leiden), reprezintă o scenă și mai complexă. Un înger ține în mâna stângă hârlețul, iar cu dreapta schițează gestul prin care îl instruieste pe Adam. Acesta e înzestrat cu o greblă și ascultă învățătura îngerului. Și Eva arată că este atentă la cuvintele îngerului, în

timp ce toarce. Într-un alt manuscris englez, *Psaltirea Albani* (sec. XII), e zugrăvită scena izgonirii primilor oameni din Paradis (Fig. 5). În centrul compoziției se află Mântuitorul, schițând un gest de îndrumare către Adam și Eva. Aceștia se îndepărtează de Domnul, dar și-au întors capetele către El, în semn de ascultare. Adam duce pe umăr o unealtă ce amintește o coasă (poate o săpăligă?), iar Eva – o furcă de tors. Chipul Mântuitorului nu exprimă mânie, ci mai curând grijă față de Adam și Eva. Hristos e prezentat aidoma unui părinte povățuindu-și copiii care pleacă de acasă pentru a începe o viață independentă. Din cele trei miniaturi aflăm cu ce unelte lucrau Adam și Eva – hârlețul, grebla, coasa/săpăliga (?), respectiv, furca de tors și fusul. Ni se sugerează că Însuși Iisus Hristos ori un înger al Lui le-a dăruit oamenilor aceste unelte, poruncindu-le sau învățându-i cum să muncească. Spre deosebire de mozaicul din Monreale ori alte scene similare, în care munca e prezentată drept pedeapsă, aici munca dovedește grija Creatorului pentru omenire.

În imaginile evocate remarcăm distincția clară între munca bărbatului (prelucrarea pământului) și cea a femeii (torsul). Putem însă cita și alte exemple din arta medievală, în care primul bărbat și prima femeie împărtășesc aceleași ocupații. Pe o casetă din fildeș, probabil confecționată la Constantinopol (c. 900–1100), protopărinții muncesc împreună în câmp [14]. Adam taie cu secera un snop de grâu, în timp ce Eva ține pe umăr un alt snop. Într-o altă scenă, de pe aceeași casetă, primii oameni practică fierăria. Cu ajutorul unui clește, Adam fixează un obiect pe nicovală și îl lovește cu ciocanul. Eva mânuiește foalele, pentru a menține focul

Fig. 3. Miniatură din Psaltirea Carrow [18].

Fig. 4. Miniatură din Psaltirea regelui Ludovic IX cel Sfânt [19].

de sub nicovală [14]. Cunoaștem și alte opere de artă în care ambii protopărinți sunt ocupați cu muncile câmpului – un *antependium* (panou care împodobește altarul) de fildeș din Catedrala din Salerno (sec. XI–XII), o miniatură a *Bibliei* din Ripoll (Spania, a doua jumătate a sec. XI), un basoreliev din Modena [17, p. 162; 3, p. 883].

Am citat doar câteva exemple dintr-un număr considerabil de monumente medievale. Credem că mărturiile sunt suficiente pentru a demonstra existența unor constante, în imaginarul medieval, privind începuturile muncii pământești. Unele reprezentări relevă suferințele pe care le aduce munca pământească. În același timp, munca asigură mijloacele necesare pentru a păstra viața. Uneltele de muncă și ocupațiile apar drept un dar al Creatorului. În majoritatea imaginilor amintite, cele mai vechi îndeletniciri umane, din vremea lui Adam și Eva, le constituie prelucrarea pământului și țesutul. Vechimea biblică le conferă ocupațiilor

Fig. 5. Miniatură din Psaltirea Albani [20].

respective un prestigiu simbolic în comparație cu altele. Diversitatea modalităților de tratare a muncilor lui Adam și Eva dovedește că tema respectivă i-a preocupat pe artiștii medievali și pe contemporanii lor. Ciclul Facerii lumii, inclusiv istoria primilor oameni, îl mai aflăm

pe monumente de artă creștină din Serbia, Grecia, Cipru, Asia Mică, Georgia, Rusia [12; 21, p. 234, notele 4, 5]. După cum vom vedea mai jos, subiectul nu lipsește nici din pictura bisericească din Țările Române.

Viziuni ale originii muncii în literatura medievală

În *Vechiul Testament* aflăm doar două mențiuni sumare ale faptului că, după izgonirea din Paradis, Adam lucra pământul (*Facerea* 3:19, 23). Nu sunt amintite uneltele utilizate, plantele care le cultiva sau de la cine a învățat să lucreze. Câteva detalii suplimentare, în acest sens, găsim în *Viața lui Adam și Eva* – o scriere apocrifă, atestată în mai multe versiuni și limbi (greacă, latină, slavonă, armeană, georgiană, etiopiană), care a circulat în Europa și în Orientul Apropiat. Apariția scrierii e datată diferit – între secolele I î.Hr. – I d.Hr. [16, p. 16] sau în primele două veacuri ale erei creștine [22, p. 318]. Din textul latin al apocrifului aflăm că, după izgonirea din Eden, protopărinții s-au pocăit pentru neascultarea față de Creator. Atunci, „Domnul Dumnezeu a trimis diferite semințe prin Arhanghelul Mihail și i le-a dat lui Adam și i-a arătat cum să muncească și să lucreze pământul, pentru ca ei [Adam și Eva – n.n.] și toți urmașii lor să trăiască” [23, p. 10]. Versiunea armeană redă aceeași idee, subliniind că ajutorul divin a survenit în urma pocăinței primilor oameni: „Când Dumnezeu a auzit sunetul pocăinței lui Adam, l-a învățat sămănatul și secerișul” [23, p. 9]. Unii exegeți ai *Vieții lui Adam și Eva* argumentează că amănuntele citate au apărut în vechea literatură iudaică, mai exact, în contextul interpretărilor teologice ale primelor capitole din *Facerea*

[22, p. 319-334; 23, p. 13-23]. Relația dintre apocriful menționat și iconografia muncilor lui Adam și Eva merită o investigație aparte. Putem însă afirma că scrierea și imaginile respective se completează reciproc, subliniind că lucrarea pământului e de origine divină, fiind un ajutor al Celui-de-Sus pentru oameni.

Despre ocupațiile primei femei, *Biblia* ne oferă un singur amănunt – Eva i-a născut pe Cain, Abel și Set (*Facerea* 4:1-2, 25). Urmând fidel textul biblic, pictorii de miniaturi o reprezintă frecvent pe Eva ținând în brațe un copil, eventual, alăptându-l [14; 16, p. 24]. Ideea că Eva s-a îndeletnicit cu torsul, opinează unii savanți, ar proveni dintr-o legendă iudaică [28, p. 127] sau dintr-un comentariu sirian la *Cartea Facerii*. Potrivit acestuia din urmă, Dumnezeu „a învățat-o pe femeie arta țesutului” [24, cap. 5, nota 2]. Alți cercetători notează că torsul a fost considerat, secole la rând, o îndeletnicire feminină [14]. Imaginea Evei cu furca și fusul, mai remarcă specialiștii, amintește de Cloto (în greaca veche, „torcătoarea”), una din cele trei Moire, patroanele destinului în mitologia Greciei antice. Despre Cloto se credea că „toarce zilele vieților omenești și le determină soarta”. O altă personificare a destinului, Ananke („necesitatea”), era imaginată ținând în mâini fusul universului [17, p. 164-165]. Firul tors simboliza, încă din Antichitatea păgână, durata vieții și destinul omenesc. Torsul mai exprimă simbolic capacitatea femeii de a da viață [25], altfel spus, de a porni firul unui nou destin. Așadar, torsul Evei reflectă, în plan figurat, acea activitate care-i este atribuită în *Biblie* – nașterea copiilor. Torsul se dovedește a avea și un prestigiu deosebit, un simbolism de importanță existențială. O dovadă a aces-

tui statut e și faptul că, în arta creștină, Maica Domnului e reprezentată uneori cu furca de tors și fusul [17, p. 164, nota 3].

„Când Adam săpa și Eva torcea” a constituit o expresie înaripată în Occidentul medieval. În timpul răscoalei țărănești din Anglia (1381), predicatorul itinerant John Ball incita răsculații cu lozincă: „Când Adam săpa și Eva torcea, cine era pe atunci nobil?” [26, p. 2]. Aceeași întrebare retorică, având finalul puțin modificat („... unde era pe atunci nobilul?”), a mai răsunat în cadrul războiului țărănesc din Germania (1524–1525) și al altor revolte din secolul al XVI-lea [27, p. 23]. Expresia citată se mai întâlnește în diverse scrieri din Germania, Danemarca, Suedia, începând din secolul al XIII-lea până în epoca modernă [28, p. 127-130]. În afară de faptul că era un manifest al opoziției față de ierarhia feudală, ea reflecta un topos binecunoscut. După aprecierea medievistului francez Pierre Bonassie, expresia este ecoul unei culturi orale multisekulare, „radical egalitaristă, dar care afirmă de asemenea demnitatea umană în cadrul muncii” [29, p. 158]. Pentru țărănimea medievală, remarcă istoricul Josef Ehmer, „munca a devenit astfel un simbol al onoarei lor, un simbol ce contrasta puternic cu simbolurile statutului de aristocrat” [27, p. 23]. Exemplul muncii protopărinților dovedea că ocupațiile tradiționale (prelucrarea pământului și torsul), cele care asigură necesitățile elementare ale individului, au o origine primordială, fac parte din ordinea divină a lumii.

Adam, Eva și muncile lor în arta Țărilor Române

Ciclul istoriei primilor oameni este prezent în programele iconografice ale mai mul-

tor locașuri din nordul Moldovei istorice – Voroneț, Moldovița, Arbore și Sucevița, frescele cărora datează din secolul al XVI-lea. Pe zidul de nord al bisericii „Sf. Gheorghe” de la Voroneț, observăm imaginea Evei care toarce, având un fus în mână [30, planșele]. Ea mai ține în poale un copilăș înfășat, iar alături, într-un pătuc, se află al doilea prunc. Figura lui Adam, în fotografia consultată de noi, e prea deteriorată pentru a o putea caracteriza. Dintr-o descriere anterioară aflăm că Adam e reprezentat săpând pământul cu un hârleț, având muchia metalică [31, p. 144]. Zugravii au respectat astfel o tradiție răspândită în iconografia ortodoxă, pe care o regăsim ulterior și în manualul de pictură bisericească alcătuit de călugărul Dionisie din Furna, în perioada 1729–1733, la Muntele Athos. Între secvențele dedicate Facerii lumii, Dionisie include episodul „Adam lucrând pământul”, urmând a fi zugrăvit astfel: „Adam cu o sapă lucrează pământul, iar Eva, dinaintea lui, cu furca în mână, toarce” [32, p. 93].

În următoarea scenă din ciclul Genezei, la Voroneț, Adam apare de unul singur, ținând mâna stângă pe coarnele unui plug de lemn, cu brăzdar de fier, la care sunt înhămați doi boi (Fig. 6). În mâna dreaptă a lui Adam se observă *oticul* utilizat pentru a curăța brăzdarul plugului [31, p. 146]. Prin câteva linii paralele, pictorul a evidențiat brazdele arate. Deasupra imaginii citim inscripția în slavonă: „Aici începe să lucreze pământul” [30]. Și în acest caz, pictorul a urmat o tradiție mai veche, deoarece motivul lui Adam arând cu plugul e cunoscut în arta bizantină, începând din sec. X–XI, fiind preluat apoi în Italia și în alte țări europene [3, p. 883]. La Voroneț, episodul

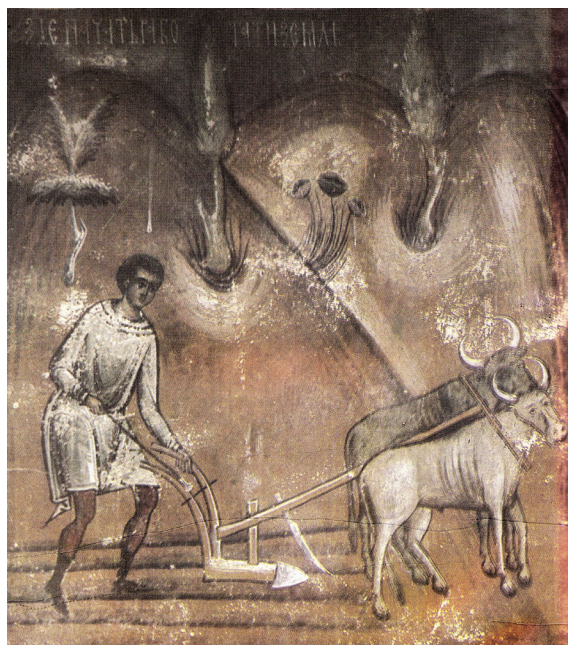

Fig. 6. Adam ară pământul, Voroneț [33, p. 304].

în cauză face parte din scenele care, în continuarea povestirii biblice despre păcatul primordial, ilustrează legenda despre zăpăsul lui Adam, relatată în apocriful *Viața lui Adam și Eva*. Conform legendei, diavolul, care se declara stăpân al pământului, i-ar fi cerut lui Adam să încheie un zăpăsul (contract), prin care Adam și feciorii lui vor aparține diavolului, în schimbul permisiunii de a ara. Zăpăsul a fost anulat după Întruparea Mântuitorului Hristos [30, p. 118]. Potrivit aprecierii istoricului de artă Margarita Kuyumdzhieva (Bulgaria), legenda despre zăpăsul lui Adam, care mai este ilustrată la Moldovița și Sucevița, individualizează ciclul Genezei din Țara Moldovei în contextul întregii arte ortodoxe [21, p. 236]. Din perspectiva mesajului teologic al picturilor, monahia Gabriela Platon apreciază că munca lui Adam și Eva ilustrează consecințele păcatului primordial: „pământul le devine potrivnic și-i silește la lupta pentru existență” [30, p. 118].

Munca primilor oameni, după izgo-

nirea din Paradis (Adam sapă, Eva toarce), se întâlnește în mai multe locașuri de lemn din Maramureș, construite sau reamplasate pe locul actual în secolele XVII–XVIII: bisericile din Budești – Susani, Șieu, Ieud [34, p. 65; 35, p. 353; 36, p. 178]. În biserica din Călinești – Josani (Fig. 7), scena e însoțită de inscripția: „Zis-au Iisus către Adam: mâncați pita din munca voastră” [34, p. 66]. Iar la biserica din s. Libotin, comuna Cupșeni, întâlnim un alt text: „când i-au țipat pre pământ” [35, p. 230]. În câteva biserici din arealul nominalizat, muncile lui Adam și Eva arată aproape identic, fiind opera aceluiași pictor – Alexandru Ponehalschi, care activa-se în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea [36, p. 70, 176]. O reprezentare diferită a motivului vom afla în biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Săcălășeni, construită în sec. al XVII-lea. Aici apare nudul unei femei (probabil, Eva) care toarce, având alături moartea cu coasa (Fig. 8). Scriitorul Grigore Man, autorul unui album dedicat bisericilor de lemn maramureșene, consideră că femeia care toarce „personifică destinul oamenilor” [35, p. 312]. Continuându-i gândul, presupunem că imaginea morții, ținând o coasă cu care poate reteza oricând firul tors, ne previne asupra efemerității vieții pământești.

Nu doar în nordul Moldovei și Maramureș au fost zugrăvite muncile lui Adam și Eva. Tema a mai fost semnalată în fosta biserică unită (demolată în perioada interbelică) din satul Săliște, jud. Sibiu, având fresce din a doua jumătate a sec. al XVII-lea [36, p. 263]. Ea apare și în pridvorul mai multor biserici din secolele XVIII–XIX, situate pe Valea Oltului (Pietroșița, Boișoara ș. a.) [39,

Fig. 7. Adam și Eva, Călinești-Josani [37].

Fig. 8. Eva (?), Săcălășeni [38].

p. 59-61]. În Biserica Domnească „Sf. Nicolae” de la Curtea de Argeș, într-o frescă din 1750, vedem imaginea unui bărbat (Adam?) arând pământul cu plugul și doi boi [40, planșa 21]. Regăsim ocupațiile lui Adam și Eva, de asemenea, într-o miniatură a celebrului artist plastic popular Picu Pătruț (1818–1872) [41, p. 263]. Exemplele citate denotă că motivul muncii primilor oameni, frecvent în arta medievală europeană, este prezent pe larg și în vechea artă românească. Picturile respective, presupunem, au inspirat reflecția populară asupra originii și semnificațiilor muncii.

De la literatura veche la folclorul românesc

Manuscrisele românești atestă că, în secolele XVII–XIX, în Țările Române a circulat apocriful *Viața lui Adam și Eva*. Cercetătoarea Emanuela Timotin (Institutul de Lingvistică „I. Iordan – Al. Rosetti”, București), care i-a consacrat o monografie, conchide că au existat două traduceri românești, bazate pe o versiune scurtă în limba slavonă [41, p. 106]. Autorul apocrifului menționează că, după izgonirea din Paradis, Adam și Eva nu au aflat pe pământ „nemică mâncare, numai pălămidă, iar

bă de țarină” [41, p. 152]. Protopărinții s-au căit pentru păcatul săvârșit, îndurând foame și plângând, iar Dumnezeu și arhanghelul Ioil (într-o altă variantă, „arhanghelul Uriil” [41, p. 158]) le-au dăruit „a șapte parte din rai. [...] Și scoase toate gadinele și dobitoacele și toate fierile din rai și le deade lui Adam” [41, p. 152]. În prima traducere se menționează că, pentru a dobândi hrană, „luo Adam boii și ară” [41, p. 153], iar în cea de-a doua – că „au poruncit Domnul lui Adam și au prinsu boii și i-au înjugat să are pământul” [41, p. 159]. Anume atunci a intervenit diavolul, cerându-i primului bărbat să încheie cu dânsul un zapis. E. Timotin notează că tema zapisului lui Adam e atestată pe un areal geografic vast – la comunitățile creștine grecești și orientale. Din motive deocamdată neelucidate, începând cu veacul al XVI-lea, subiectul a cunoscut „o extraordinară înflorire” în Moldova [41, p. 48]. În afară de motivul unui contract prin care oamenii au ajuns sub puterea necuratului, până la Întruparea Domnului, *Viața lui Adam și Eva* mai promova ideea că Dumnezeu le-a dăruit pământurilor o parte din Grădina Raiului, animalele domestice și cele sălbatice, pentru a supraviețui. Un alt amănunt semnificativ, pe

care îl desprindem din aceeași scriere, este că aratul pământului constituie una din cele mai vechi îndeletniciri umane.

Un șir de texte folclorice, culese la răscrucea secolelor XIX–XX, probează că muncile protopărinților constituiau un reper important în imaginarul popular. După căderea în păcat, scrie folclorista Elena Niculiță-Voronca, Dumnezeu i-a poruncit lui Adam să ia „hârlețul și lopata în spate”, pe când Evei „i-a dat furca și cociorva” [42, p. 136]. Mai mult decât atât, Creatorul „le-a aratat cum să sape și apoi i-a dat lui Adam sămânță și a samanat. Iar Evei i-a dat cânepă în furcă și-a învățat-o să scoată fir și din firile acele cum să țese pânză și să-și croiască cămeșă” (s. Mihalcea, reg. Cernăuți) [42, p. 137]. Tot Dumnezeu le-a dăruit oamenilor plugul, învățându-i ca, înainte de arat, să se închine în patru părți și să spună „Doamne ajută!” I-a mai povățuit, după ce răsar cerealele, să-I mulțumească lui Dumnezeu [42, p. 137-138]. La Tudor Pamfile vom găsi și alte variante de povestiri despre începuturile muncii pe pământ. Drept unelte cu care a lucrat Adam sunt menționate, alternativ, sapa, lopata, grebla, ciomagul, iar ale Evei – furca și fusul [43, p. 47, 67; 42, p. 137]. Laitmotivul care unește aceste miteme e faptul că Dumnezeu le-a dat oamenilor uneltele de muncă, învățându-i să lucreze pământul, să toarcă și să țesească. Aceeași idee o regăsim într-un colind cules în satul Visoca, r. Soroca, sugerând că, după izgonirea protopărinților din Rai, Creatorul nu i-a părăsit: „A trimăs Domnu-un înger sfânt/ Să-l învețe încă-on cuvânt:/ Cum să sape la pământ,/ Eva din furcă trăgând” [47, p. 336].

O altă creație populară, relevantă pentru subiectul abordat, este *Verșul lui Adam* – „cel

mai răspândit text din literatura românească despre viața primilor oameni în afara raiului” (E. Timotin) [44, p. 97]. Atestat începând cu secolul al XVII-lea, *Verșul* era citit ori cântat în ultima duminică dinaintea Postului Paștelui (supranumită „duminica izgonirii lui Adam din Rai”) [44, p. 100, 104]. Mai putea fi interpretat împreună cu colindele de Crăciun sau în cadrul datinilor de înmormântare [45, Vol. I, p. 74; 45, Vol. II, p. 260]. Se cunosc numeroase variante ale *Verșului lui Adam*, inclusiv din Basarabia [44, p. 100-101]. Mozes Gaster publica o variantă a *Verșului*, după un manuscris din Moldova, de pe la 1800, în care poetul anonim afirmă grija Creatorului față de primii oameni, după izgonirea lor din Paradis: „*Taci, Adame, nu mai plânge,/ Dar ascultă ci-ț voiu zice:/ Că măcar că te-m lipsit/ Dar nu de tot te-m urât/ De acum dar te ferește/ Și de răle te păzăște/ Și întru mila me vi fi./ [...] / Și-l învăța cu cuvântul/ Cum să lucreză pământul./ Iar Evii îi dede minte/ Ca să facă îmbrăcăminte*” [46, p. 59]. Într-o altă variantă a *Verșului*, dintr-un manuscris ardelean din 1821, Dumnezeu se adresează în mod similar către Adam: „*Măcar de ai și greșit/ Nu te-am de tot părăsât./ Dar de-acum vei câștiga/ Toate cu sudoarea ta./ Lucrând tu pământ cu trudă/ Și cu osteneală crudă./ [...] / Evii încă i-au dat aminte/ Cum să-ș facă îmbrăcăminte*” [46, p. 124]. Munca nu e prezentată aici doar ca pedeapsă, dar mai e o dovadă a grijii Creatorului pentru om, inclusiv după căderea în păcat. Comparând mărturiile folclorice cu reprezentările lui Adam și Eva din arta occidentală, evocate mai sus, conchidem că ambele categorii de surse ilustrează o viziune similară despre începuturile muncii.

Folclorul românesc reflectă, astfel, continuitatea și valorizarea unei teme de largă circulație în imaginarul medieval – munca primilor oameni. Credințele populare ne ajută să înțelegem de ce, în unele miniaturi, bunăoară, Adam și Eva primesc uneltele din cer, un înger sau Însuși Mântuitorul Hristos îi învață să muncească etc. În spatele imaginilor respective, presupunem, se află convingerea că munca e un dar divin, pentru ca oamenii să poată supraviețui pe pământ. Împlinirea ocupațiilor rânduite de Dumnezeu, precum și a altor porunci divine, le oferă oamenilor șansa mântuirii, a reconcilierii cu Atotputernicul, după cum afirmau unii teologi medievali. Credința că Domnul le-a arătat protopărinților cum să sape, să are, să țeară și să toarcă, denotă înaltul statut acordat agriculturii și torsului în viziunea tradițională asupra lumii. Această considerație o confirmă numeroasele practici rituale românești (obiceiuri la arat, de alungare a ciumei, luptă cu seceta, descântece etc.), în care uneltele de arat și cele de tors/țesut sunt investite cu putere magică. Astfel, reprezentările aparent stereotipe ale ocupațiilor lui Adam și Eva, în arta medievală europeană, subînțeleg un profund simbolism asociat acestor îndeletniciri (inclusiv uneltelor folosite și plantelor cultivate). În studiul de față am încercat să relevăm câteva din semnificațiile muncii în imaginarul medieval, analizând un singur motiv – munca protopărinților. Numărul creațiilor ce reflectă munca lui Adam și Eva e însă considerabil mai mare. Nu doar istoria primilor oameni, dar și alte episoade biblice (Cain și Abel, viața Sfântului Ilie ș. a.) prilejuiesc zugrăvirea unor îndeletniciri tradiționale în iconografia medievală. Cercetările

mai amănunțite asupra circulației și valențelor acestor motive în artele vizuale și în literatură, ne vor permite să nuanțăm concluziile, să înțelegem și alte particularități ale viziunilor medievale asupra muncii.

Referințe bibliografice:

1. Le Goff, J. *Munca*. În: Le Goff, J., Schmitt, J.-C. (coord.). *Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental*. Trad. de M. Roșioru, N. Farcaș ș. a. Iași: Polirom, 2002, p. 514-522.
2. Ле Гофф, Ж. *Труд*. В: *Словарь средневековой культуры*. Под общ. ред. А. Я. Гуревича. Москва: РОССПЭН, 2003, с. 533-537.
3. Hertz, A. u.a. *Arbeit*. Im: *Lexikon des Mittelalters*. Bd. 1. Stuttgart; Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1999, s. 869-888.
4. *The Idea of Work in Europe from Antiquity to Modern Times*. Edited by J. Ehmer, C. Lis. Farnham, Burlington: Ashgate Publishing Limited, 2009.
5. Fossier, R. *Le Travail au Moyen Age*. Paris: Hachette Littératures, 2000.
6. Le Goff, J. *Pentru un alt Ev Mediu. Valori umaniste în cultura și civilizația Evului Mediu*. Studiu introductiv, note și traducere de M. Carpov. Vol. I. București: Meridiane, 1986.
7. Aici și în continuare cităm ediția: *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de B. V. Anania. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001.
8. Cresswell, J. *The Oxford Dictionary of Word Origins*. 2nd ed. New York: Oxford University Press, 2010.
9. Șăineanu, L. *Dicționar universal al limbii române*. Ediție revăzută și adăugită de Al. Dobrescu ș. a. Chișinău: Litera, 1998.
10. Da Silva, A. *La conception du travail dans la Bible et dans la tradition chrétienne occidentale*. In: *Théologiques*, no. 3/2, 1995, p. 89-104.

11. Le Roy Ladurie, E. *Montaillou, sat occitan de la 1294 până la 1324*. Trad., prefață și note de M. Carпов. Vol. II. București: Meridiane, 1992.
12. Квливидзе, Н. В. *Адам. Иконография*. В: *Православная энциклопедия*. Том 1. Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2000, с. 282-283.
13. Leclercq, H. *Adam et Eve*. In: *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*. Publié par le R. P. don Fernard Cabrol. Tome I. Paris: Letouzey et Ané, 1907, p. 509-519.
14. *Adam and Eve. The Iconography*. <https://www.christianiconography.info/adamEve.html> [vizitat la: 17.02.2020].
15. *Chartres Cathedral*. http://www.medievalart.org.uk/Chartres/44_pages/Chartres_Bay44_key.html [vizitat la: 17.02.2020].
16. Bocian, M. ș. a. *Dicționar enciclopedic de personaje biblice*. Trad. G. Dantși; H. Spuhn. București: Editura enciclopedică, 1996.
17. Mavroska, V. V. *Adam and Eve in the Western and Byzantine Art of the Middle Ages*. Inauguraldissertation zur Erlangung eines Doktors der Philosophie im Fachbereich Sprach und Kulturwissenschaften der Johann-Wolfgang-Goethe Universität zu Frankfurt am Main, 2009.
18. <http://www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/html/W34/description.html> [vizitat la: 17.02.2020].
19. https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Medieval_miniatures_of_Adam_and_Eve [vizitat la: 17.02.2020].
20. https://en.wikipedia.org/wiki/St._Albans_Psalter [vizitat la: 17.02.2020].
21. Kuyumdzhieva, M. *Creation of the World and Adam and Eve in Post-Byzantine Art: Some Notes on Genesis Cycle in Arbore and Sucevița*. In: *Analele Putnei*, 2015, anul XI, nr. 1, p. 233-248.
22. Dochhorn, J. *Adam als Bauer, oder: die Ätiologie des Ackerbaus in Vita Adae 1-21 und die Redaktionsgeschichte der Adamviten*. In: *Literature on Adam & Eve. Collected Essays*. Edited by G. A. Anderson, M. E. Stone, J. Tromp. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2000, p. 315-346.
23. Anderson, G. A. *The Penitence Narrative in the Life of Adam and Eve*. In: *Literature on Adam & Eve. Collected Essays*. Edited by G.A. Anderson, M. E. Stone, J. Tromp. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2000, p. 3-42.
24. Jolly, P. H. *Made in God's Image? Eve and Adam in the Genesis Mosaics at San Marco, Venice*. Berkeley: University of California Press, 1997.
25. Amendola, N. R. *Spinning Eve: Creating Christian Woman*. In: *Journal of the Australian Early Medieval Association*, 2007, Vol. 3, p. 9-16.
26. *The Oxford Dictionary of Proverbs*. Edited by J. Speake. 5th edition. New York: Oxford University Press, 2008.
27. Ehmer, J. *Discourses on Work and Labour in Fifteenth- and Sixteenth Century Germany*. In: *Work in a Modern Society. The German Historical Experience in Comparative Perspective*. Edited by J. Kocka. New York, Oxford: Berghahn Books, 2010, p. 17-36.
28. Rölleke, H. *Adam hackte das Feld, und Eva spann Wolle. Ein bekannter Spruch in bislang unbekanntem Zeugnissen*. In: *Jahrbuch für Volksliedforschung*, 1999, 44. Jahrg., s. 127-130.
29. Merdrignac, B. *Robert Fossier: Le Travail au Moyen Age*. In: *Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest*, 2001, tome 108, no. 2, p. 157-159.
30. Eșanu, A.; Eșanu, V. *Mănăstirea Voroneț. Istorie. Cultură. Spiritualitate*. Chișinău: Pontos, 2010.
31. Демченко, Н. А. *Земледельческие орудия в молдавской фресковой живописи Воронецкого монастыря (XVI в.)*. В: *Археология, этнография и искусствоведение Молдавии (Материалы и исследования)*. Кишинев: Картя молдovenяскэ, 1968, с. 142-148.
32. Dionisie din Furna. *Carte de pictură*. Trad. Stati, S. B.; Stati, Ș. București: Meridiane, 1979.

33. Florea, V. *Istoria artei românești*. Chișinău: Hyperion, 1991.
34. Cristea, G. *În țara bisericilor de lemn*. Sibiu: Editura Mitropoliei Ardealului, 1989.
35. Man, G. *Biserici de lemn din Maramureș*. Baia Mare: Proema, 2005.
36. Porumb, M. *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania (sec. XIII–XVIII)*. București: Editura Academiei Române, 1998.
37. https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_de_lemn_din_C%C4%83line%C8%99ti_C%C4%83eni [vizitat la: 08.03.2020].
38. https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_de_lemn_din_S%C4%83c%C4%83l%C4%83C8%99eni [vizitat la: 08.03.2020].
39. Brătulescu, V. *Elemente profane în pictura religioasă*. În: *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1934, anul XXVII, fasc. 80, p. 49-67.
40. Butură, V. *Etnografia poporului român. Cultura materială*. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1978.
41. Timotin, E.-C. *Adam și Eva în literatura română veche (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea). Texte canonice, scrieri apocrife și credințe populare*. București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2015.
42. Niculiță-Voronca, E. *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*. Ediție îngrijită de V. Durnea. Studiu introductiv de L. Berdan. Vol. I. Iași: Polirom, 1998.
43. Pamfile, T. *Mitologia poporului român*. Ediție îngrijită și prefațată de I. Oprișan. București: Editura Vestala, 2006.
44. Timotin, E. *Dialogurile lui Adam cu raiul însuflețit și cu Dumnezeu. Precizări filologice despre cea mai veche versiune românească a Verșului lui Adam*. În: *Limba română*. București, 2017, anul LXVI, nr. 1, p. 95-105.
45. Cartoian, N. *Cărțile populare în literatura românească*. Ediție îngrijită de Al. Chiriacescu. Vol. I-II. București: Editura enciclopedică română, 1974.
46. Gaster, M. *Studii de folclor comparat*. Ediție îngrijită, prefață și note de P. Florea. București: Editura Saeculum I.O., 2003.
47. Băieșu, N. *Obiceiurile și folclorul sărbătorilor de iarnă*. Vol. I. Chișinău: S.n., 2014.

„Când Adam săpa și Eva torcea...” Munca primilor oameni în imaginarul medieval

Rezumat. Autorul studiului analizează reprezentarea îndeletnicirilor lui Adam și Eva, după izgonirea din Paradis, în arta medievală – sculptură, mozaic, vitraliu, miniatură. Adam era frecvent zugrăvit lucrând pământul cu hârlețul ori sapa, iar Eva – torcând și/ sau având grijă de copii. Unele reprezentări sugerează că Dumnezeu le-a oferit primilor oameni uneltele de muncă și i-a învățat să lucreze. Acest fapt reflectă prestigiul atribuit ocupațiilor tradiționale (agricultura, torsul și țesutul) în conștiința medievală. Expresia „când Adam săpa și Eva torcea...”, exprimată inclusiv în timpul unor răscoale țărănești, constituia un adevărat manifest al demnității oamenilor simpli, cei care-și câștigă existența din muncă fizică. Imaginea muncii protopărinților o mai întâlnim în frescele unor biserici din nordul Moldovei (Voronet, Moldovița etc.), Maramureș și Țara Românească. Folclorul românesc conservă și dezvoltă același motiv, de o vechime considerabilă, ajutându-ne să înțelegem mai profund mesajul iconografiei muncilor lui Adam și Eva.

Cuvinte-cheie: viziuni ale muncii, Biblia, teologie, iconografie medievală, apocrife, folclor.

“When Adam delved and Eve span...”. The first humans’ labour in the medieval imaginary world

Abstract. The author of the study analyses the representations of Adam and Eve’s occupations, after their expulsion from Paradise, in the medieval art – sculpture, mosaic, stained glass, book illumination. Adam was frequently depicted working the soil with a spade or a hoe, while Eve span and/or took care of children. Some representations suggest that God offered the first people the working tools and taught them how to work. This fact reflects the prestige of the traditional occupations (agriculture, spinning and weaving) in the medieval consciousness. The phrase “when Adam delved and Eve span...”, expressed among others during several peasant riots, was a real manifesto of the dignity of countrymen, those that earn their living through physical labour. One encounters the image of the first people’s work as well in the frescoes of several churches from northern Moldova (Voronet, Moldovița etc.), Maramureș and Wallachia. The Romanian folklore preserves and develops the same motif, of considerable age, enabling us to understand deeper the message of the iconography of Adam and Eve’s labours.

Keywords: regards on labour, Bible, theology, medieval iconography, apocrypha, folklore.